

Indian Gazelle

On the occasion
HAPPY INTERNATIONAL DAY OF FORESTRY
21st March 2022

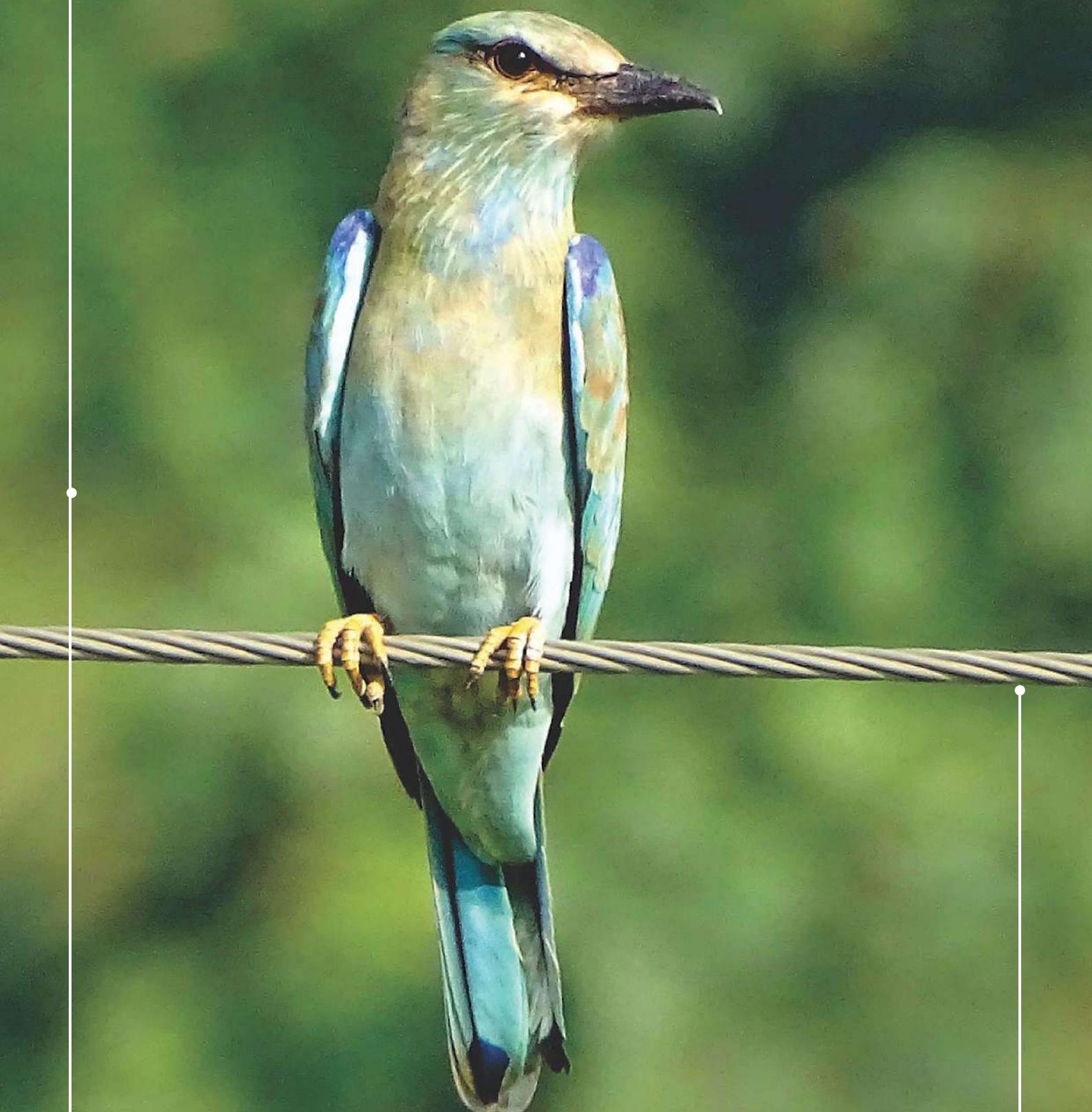
Edition for Melghat

WILD
MELGHAT

e-Magazine

European roller

Shubham Giri

Edition for Melghat   On the occasion International Day of Forestry
WILD
MELGHAT e-Magazine

Wild Melghat

Edition for Melghat On the occasion International Day of Forestry

WILD MELGHAT

e-Magazine

Magical Melghat MOBILE APP

First time in the history of Melghat, the android app for Melghat Tiger Reserve is now made available on Google play store & iOS store. Download it for reservations of safari, accommodation, night safari, full day safari, machaan stay & many more activities.

Bookings are also available on
www.magicalmelghat.in

Edition for Melghat On the occasion International Day of Forestry

WILD MELGHAT

e-Magazine

Editor :

Jayoti Banerjee IFS

Chief Conservator of Forest and Field Director,
Melghat Tiger Reserve, Amravati

Assistant Editor :

Prafulla Sawarkar

Livelihood Expert, MTR

Cover Photo Front :

Angul Khandekar

Cover Photo Back :

Ajinder Singh

Supported By :

Navkishor Reddy IFS

DCF, Akot Wildlife Division &
Divisional Forest Officer,
Melghat Wildlife Division

Divyabharti M. IFS

DCF, Sipna Wildlife Division

Sumanth Solanke IFS

DCF, Gugamal Wildlife Division

K.S. Jagtap IFS

Divisional Forest Officer
DFO, Pandharkawada Wildlife Division

A.W. Nimje MFS

DFO, Akola Wildlife Division

Manjokumar M. Khairnar MFS

Divisional Forest Officer, Research & Wildlife,
Melghat Tiger Reserve, Amravati.

Typesetting & Art Design :

Anand Vipat

Graphic Designer, MTR

© Published and Issued By :

Office of the Chief Conservator of Forest & Field Director,

Melghat Tiger Reserve,

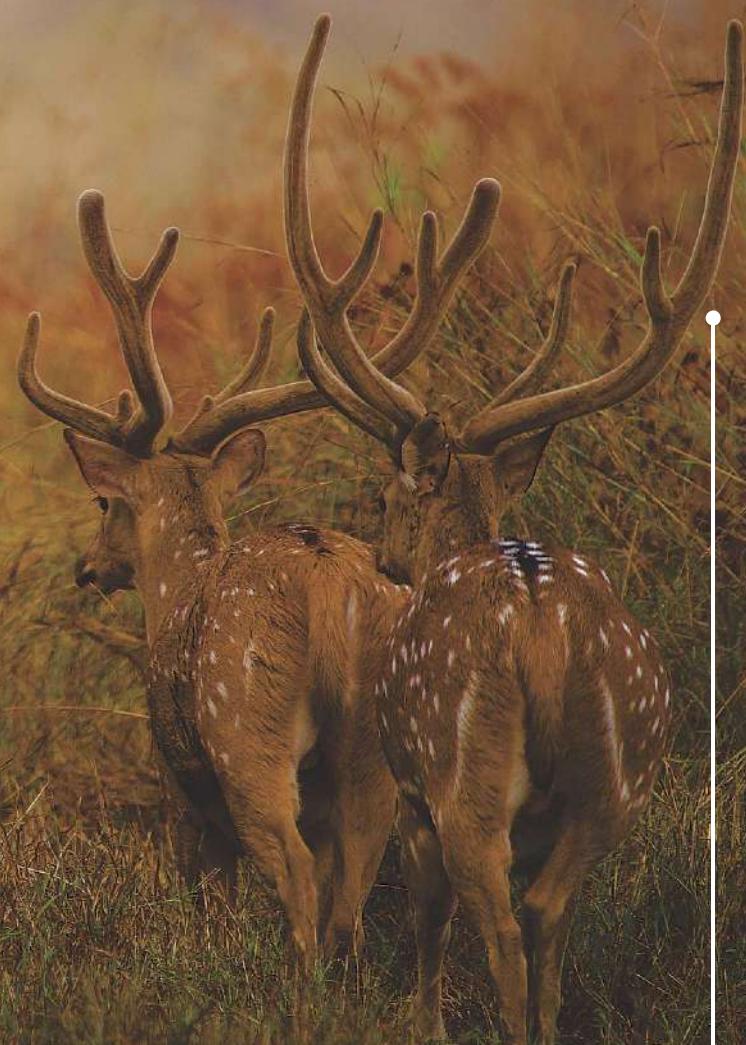
Camp Road, Amravati 444 602 (M.S.)

Website: www.magicalmelghat.in

E-mail: ccffdmelghat2@mahaforest.gov.in

Text © Wild Melghat e-Magazine 2022

All Rights Reserved.

Edition for Melghat

On the occasion International Day of Forestry

WILD MELGHAT

e-Magazine

Contents...

Sr. No.	Particulars	Author	Page No.
1.	संपादकीय: जागतिक वन दिवस २०२२	- श्रीमती जयोती बॅनर्जी	1
2.	ही जंगल आपलीही मायबाप आहेत...	- मनोहर मंडवाले	2-4
3.	मेळघाट धरतीवरील स्वर्णा...	- दिपा जाधव	5-8
4.	अदभूत मेळघाट...	- एड. प्रभंजन रा. नाईकवाडे	9-10
5.	बिलोभनीय मेळघाट मेळघाटील भिजलेला अविस्मणीय दिवस.....	- मीना जाधव	11-13
6.	Bionomics of Golden orb weaver: <i>Nephila pilipes</i>	- Dr. Archana S. Sawarkar	14-15
7.	Exploring the Avian Species of Melghat	- Shubham Giri	16-21

Edition for Melghat

On the occasion International Day of Forestry

WILD MELGHAT

e-Magazine

संपादकीय: जागतिक वन दिवस २०२२

1

श्रीमती जयोती बॅनर्जी (भा.व.से.)
मुख्य वनसंरक्षक तथा क्षेत्र संचालक,
मेलघाट व्याघ्र प्रकल्प, अमरावती.

नमस्कार,

जागतिक वन दिवसाच्या सर्वांना व दिवस-रात्र वनाचे व वन्यजीवांचे संरक्षण व संवर्धन करण्यान्या माझ्या सर्व वन सहकारी कर्मचारी यांना हार्दिक शुभेच्छा....!

वने ही जीवनाचा आधार आहे आणि या आधारावरच आपल्या सर्वांचे जीवन अवलंबवून आहे. मेलघाटचे घनदाट वन हे याच आधाराचे वटवृक्ष आहे. या वटवृक्षामधून सिपना, गडगा, डोलार, खापरा, खंडू, वान या जीवदायनी नद्या उगम पावतात व तापी नदीला जाऊन मिळतात आणि ही तापी नदी या वनातून वाहत पुढे जाते आणि

भारतभूमीला सुजलाम, सुफलाम बनविते.

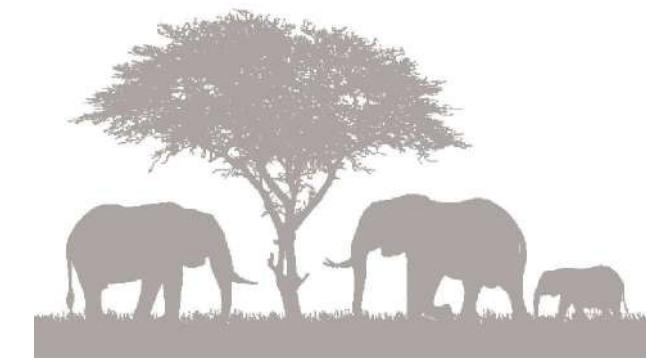
मेलघाटचे हे वन आपल्या सर्वांसाठी व आपल्या येणाऱ्या पिढीसाठी महत्त्वाचा ठेवा आहे आणि या ठेवेचे संरक्षण व संवर्धन करणे ही आपल्या सर्वांची नैतिक जबाबदारी आहे. जैवविविधतेचे भांडार असलेले आपले मेलघाटचे वन, या वनातील सूक्ष्मजीवांपासून तर वाघापर्यंत सर्व वन्यजीव निसर्गातील अत्यंत महत्त्वाचा कळ्या आहेत आणि यातील एक जरी कळी विस्कळीत झाली तर त्याची झाळ आपल्या सर्वांना पोहचणार आहे, म्हणून या जागतिक वन दिवसी आपण सर्व या कळीनां एकत्रित राहण्याकरिता या वनभूमीचे आप-आपल्या परीने संरक्षण व संवर्धन करू. माझे सर्व वन सहकारी, कर्मचारी या सेवेत दिवस-रात्र कार्यरत आहे, प्रखर उन्हाळा असो वा मुसळधार पाऊस किवा असो गारठणारी थंडी, किती ही कठीण परिस्थितीत ते त्यांचे महत्त्वपूर्ण

कर्तव्य पार पाडतात. आपण ही आप-आपल्या परीने या निसर्गाचे, वनाचे संरक्षण करू या.

मग आपण वे ग-वे गळ्या क्षेत्रातील का असू नये, शिक्षक, विद्यार्थी, डॉक्टर, शेतकरी या समाजातील सर्व घटकांनी आपआपल्या परीने या निसर्गाचे जतन व संवर्धन करण्यासाठी पुढाकार घ्यावा जेणे करून शुद्ध, हवा, पाणी आणि अन्न यांचे उगमस्थान सुरक्षित व अबद्धित राहायला हवे आपल्यासाठी व आपल्या पिढीसाठी आणि याच उद्देशाने २१ मार्च हा दिवस जागतिक वन दिवस म्हणून जगभर साजरा करतात.

Milind Jog

ही जंगलं आपलीही मायबाप आहेत...

मनोहर मंडवाले

कल्याण

असत. तर काही पाड्यांमध्ये दिवसातले चारच तास वीज असते.

माणूस विजेविना तर जगू शकतो, पण पाणी? पाण्यासाठी तर अतिशय हाल आहेत इथल्या लोकांचे! धारणीपासून तेरा चौदा कि.मी. वर असलेल्या चेथर या गावी धारणीलाच राहणाऱ्या गिरीश या माझ्या मित्रांसोबत एक दिवस मी बाईकने गेलो होतो! चेथर... महाराष्ट्र व मध्य प्रदेशाच्या सीमेवरलं, शंभरेक घरांची वस्ती असलेलं एक अति दुर्गम गाव. इथं एकदा जावून येण्यातच आपल्यातल्या शारीरिक क्षमतांची कसौटी लागते. कारण; गावाकडच्या बाजूचा तीन, चार कि.मी. चा रास्ता दगडगोट्यांचा. तोही पार जंगलातून जाणारा. जिथं अस्वलं वगैरे नेहमीच दिसतात, माणसांचा पाठलागाही करतात. चेथरला एकही एस.टी. जात नाही. साधा दवाखाना नाही. दोन, तीन पड्याल (वैद्य) तेवढे आहेत. तिथं जाताना जंगलातले वळणदार रस्ते सुरुवातीला तुमचं मन मोहून टाकतात, पण पानगळ झालेल्या दिवसात बहुतेक झाडं अक्षरशः नागवी होतात. माणसाच्या सापड्यागत काड्या

तीन भाऊ सिपना व गडगा नदीच्या संगमावर

खूपच भाग्यवान आहोत आम्ही शहरातली माणसं! बहुतांशः मूळभूत गरजा, सुखसोयी आम्हाला बन्यापैकी सहज मिळताहेत. शिकायला शाळा आहेत, रस्ते आहेत, दवाखाने आहेत, महत्त्वाचं म्हणजे; प्यायला पाणी मिळतंय.

आदिवासींची होळी, जंगल सफारी आणि गाव-खेड्यातली फोटोग्राफी करण्याच्या निमित्ताने मेळघाट व आजूबाजूच्या परिसरातील, काही गावांमध्ये मध्यंतरी मी फिरुन आलो,

त्यावेळी मला हे प्रकर्षने जाणवलं. स्वतःत मग्न होवून तुम्ही जर इथं फिरलात तर कदाचित तुम्हाला ही गोष्ट एवढी जाणवणार नाही, पण तुम्ही जेव्हा काही दिवस इथला हिस्सा होवून राहाल तेव्हा जाणवेल- काही तरी गफलत आहे. गाव-पाड्यात राहणाऱ्यांमध्ये आणि शहरा भागात राहणाऱ्यांमध्ये भेदभाव होतोय. आम्हा शहरी लोकांना वीज मुबलक उपलब्ध आहे, मात्र मेळघाटातील काही काही गावांमध्ये दिवसातले दहा, बारा तास लोड शेडींग

चेथरकडे जाणारा रस्ता

दिसतात झाडाझाडांच्या! अवध्या रानभर रखरखाट वाटते. जिकडे बघा तिकडे फिकट पिवळसर, सोनेरी रंगांची वाळलेली पानं विखुरलेली दिसतात. या गावापासून जवळच तापी व सिपना नदीचा संगम आहे. या संगमाला विशेष महत्त्व आहे. या मेळघाटमध्यां आदिवासींसाठी सिपना नदी म्हणजे त्यांची देवताच! सिपना म्हणजे साग. मेळघाटात सागाची झाड खूप आहेत. इथला बहुतेक परिसर सागाच्या झाडांनी व्यापलाय.

चेथर गावात शिरल्याशिरल्या डोक्यावर, कंबरेवर, हातात पाण्याचे हंडे, भांडी घेवून जाणाऱ्या बायका, मुल अनवाणी पायपीट करताना आपल्याला दिसतात. तिथल्या शाळेतच शिक्षक असलेल्या दिनेश गोरे सरांकडून माहिती घेतल्यावर कळालं- लहानापणापासून डोक्यावर हंडे घेतल्यामुळे इथल्या मुलींची उंची खुंटलीये. छोट्याशा टेकडीवर वसलेल्या या गावात फक्त दोनच हापश्या आहेत. पहिली; गावात शिरतानांच लागते, दुसरी; शाळेची आहे. पुनर्वसनासाठी नाहीच म्हणतात

इथले लोक. त्यांची तशी मानसिकताच नाही. सिपना-तापीच्या संगमावर पोहचल्यावर पाहिलं, गावापासून नदीची पातळी बरीच खाली होती. तापी नदीला होतं काही ठिकाणी पाणी, पण सिपना तर अगदीच कोरडी होती. आठ नऊ महिने नद्यांनाच पाणी नसतं. काही घरावर सोलर प्लेट लागलेल्या असल्या तरी, गावात वीज नावालाच पोहचलीये. आणि शंभरेक घरांसाठी एवढी उठाठेव तरी कोण करणार? पण हे चित्र नुसतं चेथर या गावचं नाहीये, तिथून पुढे आम्ही कुटंग्याला सुधा गे लो. रस्त्यारस्त्यात मोहाच्या झाडांची फुलं वेचणाऱ्या बायका, मुली दिसल्या. मोहापासून दारू बनवली जाते. मोहाची झाडं ही उत्पन्नाचं साधन आहे इथल्या लोकांचं. मेळघाटच्या परिसरात पांच दिवस होळी साजरी केली जाते. होळी हा इथला मोठा सण. आणि या दिवसात इथली बायका, मुलं गावागावत रस्ते अडवून होळीसाठी फगुवा मागतात. कुटंग्याला जाताना आमच्या बाईकलाही नऊ, दहा बायकांनी अडवलेलं. छानपैकी नाचत, ढोलकी वाजवत त्या

बायका आम्हाला गाण ऐकवू लागल्या-

“हमारा फगुवा देवो रे
देना है तो देवो रे
नहीं तो तुम जाओ रे”

त्यांचीच ढोलकी घेवून गिरीश सुध्दा त्यांच्या नाच-गाण्यात सामील झाला, तेव्हा त्या बायका चांगल्याच रंगात आल्या. मोकळ्या बोलू लागल्या. त्यांचे चार सहा फोटो काढल्यावर मात्र, त्यातीलच एक जंगलाकडे हात दाखवून म्हटली-

‘हमारा क्या फोटू निकलता, हमारे जंगल का फोटू निकालो’

अनपढ अशा त्या बाईच्या तोङ्गून नकळत बाहेर पडलेलं मेळघाटच्या जंगलबद्दलचं प्रेम पाहून, मी तर क्षणभर रस्तबद्धच झालो. स्वतःशी म्हटलं- कित्ती अस्सल आहे या लोकांचं जंगलावरचं प्रेम!

प्रेम करणं आणि जगणं यांच्या कडून शिकायला हवं. खरं तर, फोटो काढण्यांयांना बिचकतात इथली माणसं. त्यांना वाटतं, शासनाचा कुणी तरी मोड्या अधिकारी आला आहे. कुटंगा गावचं चित्रही चेथरपेक्षा वेगळं नाहीये.

उंच सखल भागात वसलेलं गाव, गावात पाण्याची टाकी आहे पण पाणी नावालाच! त्यात वीज फक्त चार तास. न सोडवता येणारं फार मोठं कोडंच आहे हे! आपल्या मूळभूत गरजा पूर्ण करण्यातच इथल्या आदिवासींच आयुष्य खर्ची पडतंय... तेही पिढ्यानपिढ्या!

दुसऱ्या दिवशी सेमाडोह इथल्या जंगल सफारीला गेलो. नैसर्विक सगळे स्त्रोत आटल्याने तिथल्या राखीव जंगलातही प्राण्यांसाठी कृत्रिम पाणवरे केलेले दिसले. कृत्रिम पाणवरन्यावर प्राणी क्षयितच येतात. पाण्यासाठी खूप हाल होतात इथल्या प्राण्या, पक्षांचे. आणि याचा प्रत्यय दुसऱ्या दिवशीच आला. सकाळीच ढाकणा मार्गे आम्ही निघालो होतो नरनाळा किल्ल्याला. राखीव जंगलातून वळणावळणाने जाणारा खूप छान असा हा रस्ता सुंदर अशा घाटातून जातो. संध्याकाळ्या सहा वाजेपासून सकाळच्या सहापर्यंत हा रस्ता तसा बंदच असतो. मध्ये दोन तीन गेट लागतात. या रस्त्यात सुरुवातीलाच चार पांच मोर लांडोर दिसले. काही अंतर गेल्यावर झाडाच्या फांदीवर बसलेला तुरेवाला सर्प गरुडही

दिसला. जसं जसं गाडी वर जावू लागली तस तशी आमच्या नजरेतली उत्सुकता वाढू लागली. घाटात बन्याच ठिकाणी गडगा नदी लागते. ती पण आटलेली होती. नदीत जराही कुरं पाणी नव्हतं. पुढे काही अंतर गेल्यावर दरीतील नदीच्या कोरड्या पात्रात पाण्यासाठी वणवण फिरणारा एक रानगवा दिसला. आमच्या गाडीची चाहूल लागताच आवाजापासून दूर झाडीत घुसला. त्याचं ते एकटं असणं मनाला खूपच बोचलं.

आम्हां मानवजातीला वारा पाणी मिळावा म्हणून, अशा रानांमध्ये रखरख उन्हातही कशी तरी तग धरून उभीये हजारों झाडं! आम्ही मात्र डोळे मिटून बेफिकीर पहुडलो आहोत. स्वतःच अस्तित्व शाबूत राखण्यासाठी रोज करतोय आटापिटा, बदलतोय सारखा फेसबुक व्हाट्स-एपवरील न जगलेला आमचा वर्तमान. मात्र, मूळभूत गरजाही पूर्ण होत नसताना इथल्या आदिवासीच्या चेहेण्यावर मला आनंदच दिसला. जंगलातच जन्म घेतलेली ही माणसं इथल्या मातीशी नातं सांगतात तेव्हा भरून येतो ऊर. पण ही जंगलं निव्वळ त्यांचीच नाही तर आपलीही

मायबापं आहेत. अक्षम्य असं दुर्लक्ष होतंय आमचं या जंगला प्रती. आम्हाला कळतंच नाहीये पाण्यासाठी उद्या कदाचित युध्दाचे वणवे पेटीतील. मग मात्र मे लघाट सारखी जंगलं वाचवण्यासाठी आमची तडफड सुरु होईल. तसं पाहिलं तर खूप समृद्ध आहे इथली जंगलं, पण या रखरखीत उन्हात पाण्याअभावी कोरडी ठाक झालीये. त्या रान गव्याला तहानेन व्याकुळ झालेलं पाहून वाटलेलं, आटलेल्या तिथल्या नद्या-तळ्यांमध्ये पाऊस होवून धो धो कोसळावं आणि तहानलेल्या प्राण्या-पाखरांना पोट भरून पाणी पितांना पाहाव. त्यासाठीच की काय; मानवाला जीवदान देणारी ही जंगलं वाट पाहताहेत नद्यांना जोडणाऱ्या एखाद्या जलपुत्राची. आणि तेव्हाच ही जंगलं खरी, आम्हाला हिरव्या-पोपटी रंगांचे शेले ओढून हसत-खेळत आभाळाशी गप्पा करताना दिसतील.

मेळघाट धरतीवरील स्वर्ग...

3

दिपा जाधव

ऑर्स्ट्रेलिया

Amit Khandare

अमरावती जिल्ह्याच्या उत्तर टोकाला मध्य प्रदेशाच्या सीमेवर, दक्षिण-पश्चिम सातपुडा पर्वतरांगामध्ये स्थित "मेळघाट" हा व्याघ्र प्रकल्प महाराष्ट्रातल्या मोठ्या अभयारण्यापैकी एक वन्यजीव अभयारण्य आहे. "मेळघाट" म्हणजे "घाटांची बैठक" ज्याचे वर्णन न संपणार्या पर्वत रांगा, खिंडी, घळी, दातेरी चट्टाने आणि टोकदार चढ असे क्षेत्र. मेळघाटच्या जैवविविधतेने संपन्न असा अधिवास आहे. एक परिपूर्ण परिसंस्था.

मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प मध्य भारतातील सातपुडा पर्वत रांगाच्या दक्षिणेकडील किनारपट्टीवर स्थित ताप्ती नदी व गाविलगड पर्वत रांगाच्या सीमेस

आहे. ज्याला गाविलगड हिलूस् असेही संबोधतात.

१९८५ मध्ये, मेळघाट वन्यजीव जीव अभयारण्य तयार केले गेले. तापी नदी मेळघाट व्याघ्र प्रकल्पाच्या उत्तरेकडील टोकापासून नदीच्या पाणलोट क्षेत्रातील जंगलातून वाहते. मेळघाट जंगलात वन्यजीव प्रजातीचे विविध प्रकारचे प्राणी व पक्षी आणि समृद्ध वनसंपदा अशी जैवविविधता दिसून येते. मेळघाट हे १९७४ मध्ये ते व्याघ्र प्रकल्प म्हणून घोषित करण्यात आले.

१९७३ - ७४ मध्ये वाघाच्या संरक्षणासाठी वन्यजीव संवर्धन प्रकल्प प्रोजेक्ट टायगर अंतर्गत अधिसूचित केलेल्या पहिल्या नऊ व्याघ्र प्रकल्पापैकी एक मेळघाट हा व्याघ्र प्रकल्प आहे.

वाघांखेरीज इतर प्रमुख प्राणी म्हणजे बिबट्या, ढोले, अरचवल, तरस, लंडगा, कोळहे, इंडियन गौर, सांबर, हरण, निलगाय, भुंकण हरण, चितळ, चौसिंगा, रेटल, उडणारी गिलहरी, जंगली डुक्कर, पाकोंपाइन, लंगूर, माऊस हरण, सियार, वानर इत्यादी. व अनेक प्रकारचे पक्षी इथे दिसतात. शिवाय संकटात सापडलेले आणि 'परतुन नामशेष होणारे' फॉरेस्ट ऑफलेट देखील मेळघाटच्या विविध भागात आढळतात. ठिकठिकाणी जंगलात प्राणी व पक्षी यांचे साठी कृत्रिम पाणवरे, तलाव, बंधारे सुधा वनखात्याने तयार केलेले आहेत.

मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प आरक्षणाने सिपना, गुगामल व आकोट वन्यजीव विभागात विभागला आहे.

मेळघाटातील पर्यटन क्षेत्रात सेमाडोह, चिखलदरा, हरिसाळ आणि शहानूर, काटेपूर्णा, झानगंगा तसेच मेळघाट मध्ये नव्याने सामील केलेले टिपेश्वर व पांढरकवाडा इत्यादी वन विभागाने वन पर्यटन करण्यासाठी उपलब्ध करून दिले आहेत.

ये थे वनविभागाचे निसर्गाच्या साग्रिध्यात वन्य वातावरणाशी अनकुल

टेन्ट/इकोहट योग्य अशा सुविधानी सुसज्ज असे पर्यटकासाठी मुक्काम करण्यासाठी उपलब्ध आहेत.

ज्याचे बुकिंग ऑनलाईन पद्धतीने करावे लागते. कोलकाता हे ठिकाण सेमाडोहपासून १४ कि.मी. पुढे आहे. इथे ब्रिटिश काळातील रेस्ट हाऊस आहे.

पर्यटक सर्व क्रतु मध्ये मेळघाटला भेट देवू शकतात. जुलै ते सप्टेंबर अखेरपर्यंत पावसाळा उत्तम दृश्यांचा वर्षाव करतो. अतिशय अलौकिक निसर्ग रम्य वातावरण, लोभस असते. हिवाळा थंड असून रात्रीचे तापमान काही ठिकाणी पाच डिग्रीपर्यंत खाली उतरले. तर काही अतिशय थंड असून विशेषत: चिखलदरा हे एक थंड हवेच्या ठिकाणासाठी प्रसिध्द आहे. इथले एकमेव वसलेले नंदनवन म्हणजे चिखलदरा तिथल्या नैसरिक विभिन्न ते साठी प्रसिध्द आहे. चिखलदराच्या परिक्षेत्रामध्ये प्रसिध्द ऐतिहासिक आणि मनमोहक आकर्षक स्थळे आहेत. वैराट पॉइंट, हरिकेन पॉइंट, देवी पॉइंट, भिमकुंड पॉइंट, पंचगोल पॉइंट, नर्सरी गार्डन ही प्रसिध्द स्थळे पर्यटकांचे आकर्षण आहे.

उन्हाव्यात तर प्राणी व पक्षी पहाणे,

निसर्ग अनुभव घेणे निसर्ग प्रेमींसाठी एक पर्वणीच आहे. महत्त्वाचे म्हणजे मेळघाट मध्ये अजूनही सर्व व्यवरथा वन विभागाच हाती आहे. त्यामुळे मेळघाट हे व्यापारीकरण पासून दूर आहे. अतिशय आरथेने व आपुलकीने पर्यटकांचे स्वागत होते. इथले वन्यजीव, पक्षी-प्राणी, झाडे मोकळा श्वास घेत असल्याची जाणीव होते.

वनविभागाने इथल्या जैवविविधतेची संगोपन व संवर्धन, उत्तम रितीने संरक्षित केलेले आहे. जंगलावर आणि त्यातील प्रत्येक घटकांचे ही वनकर्मचारी प्राणपणाने रक्षण करतात. विपरीत नैसर्गिक परिस्थितीत दिवस रात्र काम करून वन कर्मचारी जंगलाचे, तेथील वनांचे, जैवविविधतेचे संरक्षण, संगोपन व संवर्धन करतात.

चिखलदरा, सेमाडोह, कोलकास,
हरिमळ येथे जाण्यासाठी सर्वात जवळचे
रेल्वे स्टेशन अमरावती आहे. तर शहानूर,
अकोला व शेगांव पासून सर्वात जवळ
आहे. जवळचे विमानतळ नागपूर आहे. जे
समारे २५० कि.मी. अंतरावर आहे.

येथील जंगल उष्ण देशीय कोरडे पर्णपाती निसर्ग आहे, सागवानांचे वर्चरच

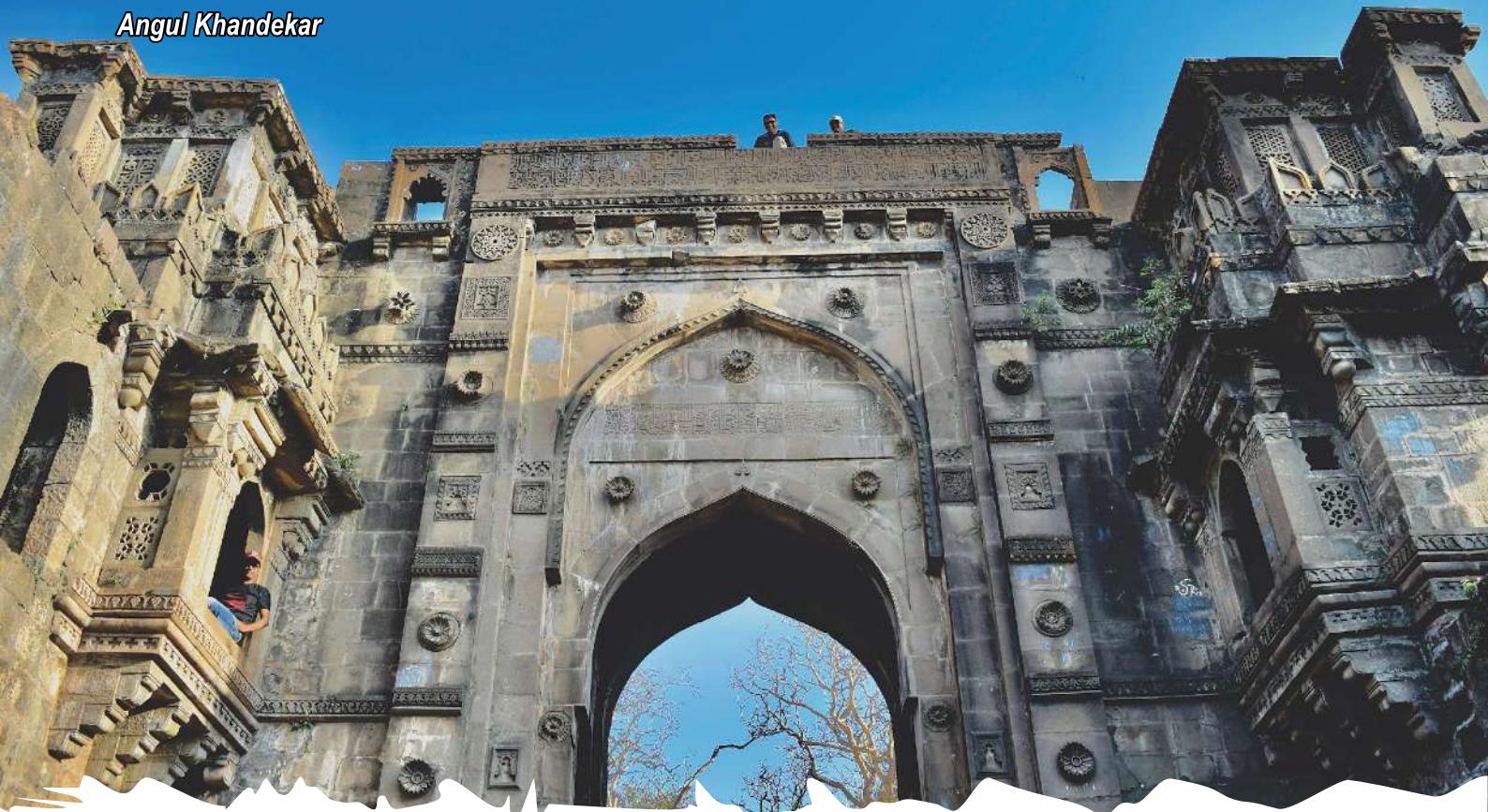
आहे. मेळघाट हा खांडू, खाप्रा, सिपना, गडगा आणि डोलार अशा पाच प्रमुख नद्यासाठी राखीव क्षेत्र आहे. या सर्व नद्या तापी नदीच्या उपनद्या आहेत.

मेळघाट व्याघ्र प्रकल्पामध्ये ६१ गावे
आहेत. सर्व कोअर झोनच्या बाहेर आहेत.
२२ बफर झोनमध्ये तर ३९
एकाधिकारशाही वापर क्षेत्रात आहेत.

येथील रहिवा मुख्यतः आदिवासी आहेत. इथले मुख्यतः कोरकू, गांड, निहाल, बलाई, गोलान, गवळी, हळबी, बंजारी, मराठा इत्यादी समाज जंगलावर अवलंबून आहेत. ज्यात सरपण, लाकूड, चारा, फळे, फुले, डिक आणि ॲौषधी वनस्पती इत्यादी तसेच पावसाळी शेती व मोहळी फूल, चारोळी, तेंदू-पाने आणि (एक मुसली ॲौषधी वनस्पती) गमकुला, अशी वन उत्पादने गोळा करून उपजीविका चालवतात.

मेळघाटमध्ये ऐतिहासिक किल्ले नरनाळा आणि गाविलगड हे आहेत.

नरनाळा किल्ला हा अकोट
तालुक्याच्या उत्तरेला साधारण २४
कि.मी. वर सातपुऱ्याच्या उंच डोंगरावर
तो पसरलेला आहे. अकोल्यापासून याचे
अंतर ६६ कि.मी. आहे. गडाच्या खाली

शहानुर नावाचे गाव आहे. गडाच्या पायथ्यापासून मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प सुरु होतो. पायथ्यापासून म्हणजे शहानूरपासून वन विभागाची नरनाळा सफारीची सोय आहे. शहानूरला उत्तम राहण्याची व जेवणाची व्यवस्था आहे. जंगलांबरोबर ऐतिहासिक किल्ले असे पर्यटनाच्या दृष्टीने अतिशय उत्तम ठिकण, नरनाळा किल्ल्यावर वाघांनपासून सर्व प्राणी व पक्षी यांचे वास्तव्य आहे, याचा अतिशय चित्तथरारक अनुभव भी घेतला आहे. मी स्वतः दोनदा वाघ, तसेच चिखलात माखलेले सांबर, हरणाचे कळप, पक्षी पाहिले आहेत. पावसाळ्यात तर किल्ल्याचं सौंदर्य अजूनच लुभावण होत जात.

नरनाळा तीन हजार एकशे एकसष फुट उंच आहे. गडाचा विस्तार हा तीनशे ब्यांशी एकर असून गडाची तटबंदीची लांबी २४ मैल आहे. एकूण दोन लहान व एक मोठा असा हा काही महाराष्ट्रातील सर्वात विस्तीर्ण गिरीदुर्ग पैकी एक आहे. मुख्य किल्ला नरनाळा या नावाने ओळखला जात असून जाफराबाद नावाचे दोन उपदुर्ग पूर्व-पश्चिमेला आहेत. प्रवेशाला पाच दरवाजे लागतात. त्यांवरून या किल्ल्याच्या सुरक्षा व्यवस्थेची कल्पना

येते. सर्वात आधी शहानुर दरवाजा, नंतर मोळा दरवाजा, त्यानंतर अतिशय सुरेख कलाकुसर केलेला महाकाली दरवाजा आहे. आपण गडावर पोहचली की, गडाच्या मध्यावर शक्कर तलाव नावाचा विस्तीर्ण जलाशय आहे. या तलावाला बारमाही पाणी असते. हा तलाव याच्या औषधी गुणांकरिता खुप प्रसिद्ध आहे. कुत्रा चावल्यास त्याने या तलावात स्त्रान करून येथील दग्धावर गुळफुटाने वाहावे व किल्ला उतरावा. तसेच किल्ला उतरताना मागे वळून पाहू नये, अशी मान्यता आहे.

किल्ल्यावर राणी महाल व बाजूला मशीद आहे. त्या समोरच सभा मंडपाची जागा आहे. आता नसला तरी त्याचे स्तंभावरून त्याच्या विस्ताराचे स्वरूप कळते. सरळ पुढे गेल्यावर तेल व तुपाच्या टाक्या लागतात. या टाक्या खोल असून त्यांत विभागणी के ले ली आहे. युद्धकाळात तेल-तूप साठवण्यासाठी त्या वापरले जात असे. तटाच्या बाजूने पुढे गेल्यावर थोड्या अंतरावर 'नऊगजी तोफ' दिसते. तोफ अष्टधातूची असून इमादशहाच्या काळात गडावर आणली गेल्याचे बोलले जाते. तोफेवर पारशी भाषेत लेख कोरलेला आहे. तोफ शहानूर गावाकडे रोखलेली आपणास दिसून येते.

बाजूला खूप खोल असे चंदन खोरे आहे. या खोन्यात चंदनाची व सागाची दाट झाडे आहेत.

किल्ला नेमका कुणी व कधी बांधला या बाबत नक्की माहिती उपलब्ध नाही. ऐतिहासिक पुराव्यांवरून 'गोंड राजांनी' किल्ला बांधला असावा असे बोलले जाते. गडावर भोसले कालीन तुळशी वृदावन व हनुमान मंदिर आहे. किल्ल्यावर राम तलाव व धोबी तलाव असे बावीस तलाव आहेत. गडाला चौसष बुरुज आहेत. भवकम तटबंदी व दुर्गम पहाडी यांच्या सहित हा दुर्ग सातपुड्याच्या दारावर उभा राहून उत्तरेकडून येणाऱ्या आक्रमणांना तोड देत झुंजला असल्याचे दिसून येते.

गाविलगड किल्ला, हा किल्ला चिखलदंयाजवळ, मेळघाट व्याघ्र प्रकल्पामध्ये आहे. किल्ल्याच्या भोवती घनदाट जंगल आहे. बाराव्या किंवा तेराव्या शतकात गवळ्यांनी बांधलेला हा किल्ला नंतर बलाढ्य गोंडानी घेतला. गाविलगड हा वैभवशाली बांधकाम असलेला किल्ला विद्यभार्चि भूषण आहे. हा किल्ला गिरीदुर्ग प्रकारचा असून तो अमरावती जिल्ह्यातील चिखलदरा तालुक्यात आहे. किल्ल्यावर निजामकालीन कोरीव मूर्ती पाहण्या-

सारख्या आहेत. गडावर दोन मोठे तर तीन लहान तलाव आहेत. साधारणत: सहा ते सात तोफा आहेत. घोडे, हत्ती, कोरीव काम व हिंदी, उर्दू अरबी या भाषांमधील मज़कूर तोफांवर आढळतो.

आता किल्ल्याची तटबंदी व बुरुज ढासळण्याच्या मार्गावर आहेत. किल्ल्याच्या आतील राणी महाल, दरबार व तलाव आजही तत्कालीन वैभवाच्या खुणा जपून आहे. या किल्ल्यापासून ४५ कि.मी. अंतरावर असलेला आमनेर येथील छोटा किल्ला म्हणजे विद्भर्चे प्रवेशद्वार पण आज तो दुर्लक्षित आहे.

शार्दुल दरवाजाचे भव्य आणि भवकम बांधकाम चकित करण्यासारखे आहे. दरवाजावरील शार्दुलाची शिल्पे प्रेक्षणीय आहेत. लांबरुंद पायऱ्या संपल्या की दरवाजामधून किल्ल्यात प्रवेश होतो, आतील पहारेकऱ्यांच्या उभे राहण्याच्या जागा व घुमट पाहून पुढे गेल्यावर पुन्हा एक दरवाजा लागतो. हा दरवाजा म्हणजे चौथा दरवाजा आहे. हा दरवाजा ओलांडून पुढे गेल्यावर गडाचा मुख्य असा दिल्ली दरवाजा वाट अडवून उभा असलेला दिसतो. आज त्या दरवाज्याच्या उजव्या हाताला राजा बेनीसिंह किल्ले दाराची व त्यांच्या सैनिकांची समाधी आहे, हा या

मार्गावरील पाचवा दरवाजा आहे. थोडा पुढे गेलं कि छोटी मस्जिद असून त्यापुढे एक तलाव आहे. त्याच्या उजव्या भागास बारुद खाना आहे, त्यामध्ये चार ते पाच फुटावर कप्पे केलेले आहेत. जेणे करून बारुदाला ओल लागू नये. पुढे समोर गेल्यावर राण्यांची समाधी आहे. त्यापुढे गेल्यावर एक शिव मंदिर आहे. पण त्या मध्ये शिवपिंड आज अस्तिवात नाही. समाधीच्या उजव्या बाजूने पुढे गेल्यावर एक वास्तू आढळून येते ती मोठी मस्जिद असून त्या पुढे एक समाधी आहे. हा मोळ्या परिसर असून त्या मध्ये शामियाना उभारण्यासाठी काही-काही अंतरावर छोटे-छोटे छिद्र आहेत. त्याला चारही बाजूने चार सुबक नक्षी काम केलेले मिनार पैकी एकच शिल्क आहे, वरती जाण्यास वास्तूच्या डाव्या बाजूस छान कोरीव पायऱ्या आहेत. त्याच्या उजव्या भागकडून खाली उतरल्यावर आपल्याला एक छान पैकी त्या काळचे पाणी शुद्धीकरण यंत्र दिसून येते. पुढे गेल्यावर पिरफत्ते दरवाजा आहे. त्यापुढे बरालिंगा नावाचे गाव आहे. या भव्य दरवाजाच्या आतल्या बाजूला पहारेकऱ्यांच्या निवासाचे कक्ष आहेत. दरवाजाला लागूनच असलेले अशा प्रकारचे भव्य बांधकाम इतर किल्ल्यांवर

फार कमी आढळते.

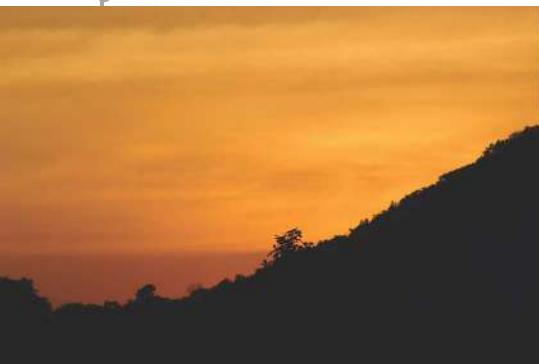
चिखलदरा पोहोचण्यासाठी दोन मुख्य मार्ग आहेत. त्यापैकी एक जळावार, भुसावळ, बुऱ्हाणपूरकडून धारणी, हरिसाल, सेमाडोह व तेथून चिखलदरा असा येतो. हा मार्ग मेलघाट व्याघ्र प्रकल्पातून जात असल्यामुळे, हा रस्ता रात्रीच्या वेळांत बंद करण्यात येतो.

दुसरा मार्ग अमरावती, अचलपूर, परतवाडा ते चिखलदरा असा आहे. चिखलदरा येथे वनविभागाने मुक्कामाची व जेवणाची उत्तम सोय केली आहे. चिखलदरा पासून गाविलगडाचा बलदंड किल्ला दोन कि.मी. अंतरावर आहे. चिखलदराकडून निघालेल्या एका पठारवर गाविलगडाचा किल्ला बांधलेला आहे.

ऑकटोबर ते जून या काळात येथील हवामान खूपच छान असते, तेव्हा नक्कीच भेट द्या.

अदभूत मेळघाट...

मेळघाट व्याघ्र प्रकल्पातील "शहानूर" या ठिकाणी आमचे ऑक्टोबर २०२१ या महिन्यात बुकिंग ऑनलाईन पद्धतीने करून झाले. येथील तंबू मध्ये राहणे एक वेगळाच अनुभव देऊन गेले. हवा एकदम साफ व वातावरण खूपच प्रफुल्लित होते. येथील जवळच असलेला "नरनाळा" किल्ला पाहण्यालायक व सुंदर बांधकामाने सजलेला होता. येथील गाईड ने आमचे ज्ञान वाढविले व जंगलबद्दल व किल्ल्याबाबद्दल छान माहिती

दिली. असे समजले कि किल्ल्याचे नाव "नरनाळा" हे राजपूत राजा "नरनाळा सिंग" यांच्यावरून देण्यात आले. सदर किल्ला १० व्या शतकात गोंड राजे यांनी बांधून काढला. पंधराव्या शतकात मुघलांनी यावर कब्जा केला व याची पुनर्बाधिणी केली, यास नाव दिले "शहानूर". या किल्ल्याचे तीन भाग आहेत, पहिला "जाफराबाद किल्ला" पूर्वस्थित आहे, दुसरा "नरनाळा" मध्य दिशेत आहे व तिसरा "तेलियागढ" पश्चिमेस्थित आहे. सदर किल्ला आकोट पासून २४ कि.मी. अंतरावर आहे. किल्ल्याची उंची अंदाजे ३१६१ फूट आहे. सदर किल्ला अंदाजे ३८२ एकर वर फैलावून स्थित आहे. आम्ही नागपूर वरून सदर किल्ला व जंगल पाहण्यास गेले होतो. सदर किल्ल्यावर सुंदर

● इंड. प्रभंजन रा. नाईकवाडे

नागपूर

मो. नं.: ९८२३१ ५५०४३

तलाव आहेत, याची खोली मोजता न येण्याजोगी आहे असे आम्हास गाईड ने सांगितले कारण किल्ले-बांधकाम करिता दगडे जेथून खोदून काढली तेथे खोल तलाव तयार झाले आहेत. येथे जंगली प्राण्याचा मुखात संचार आहे. येथे आम्हाला किंगफिशर पक्षी व इतर जंगली छोटे पक्षी दिसून आले. पक्षी मुक्त संचार करित होते. काही फुले आकर्षक होती. येथील कँटीन संचालक फारच अदबशीर होते. त्यांनी आम्हास दोन्ही वेळेस सुरुची पूर्ण माफक दरात नारत्ता व जेवण दिले. रात्री येथे जोरदार हवा चालत असे, कापडाच्या तंबूत हवेचे आवाज येत असत. सदर जंगलात वाघाचा वावर आहे असे रथानिकांकडून समजले. वन विभागाचा येथे खडा पहारा आहे. शहानूर हे रिसॉर्ट वन विभागाने ऐसपैस तयार केले असून येथे रेस्ट

हाऊस समोर मोठे लावून आहे, तेथे आमची मुळे रोज दम लागत पर्यंत खेळात असत. या रेस्ट हाऊस जवळच/मधून एक गोड्या पाण्याचा झारा वाहतो, ऑक्टोबर महिन्यात त्यात चांगलाच प्रवाह होता, या पाण्यावर येथील स्थानिक नागरिक सर्व कामे करीत असल्याने दिसून आले. गावाच्या मध्येच या पाण्यावर एक छोटा खळखळणारा प्रवाह आम्हास एका गावातील लहान मुलाने दाखविला. याकामी तो आम्हास गावातून घेऊन गेला. गाव छोटेच पण सुंदर होते, गावात सर्वांनी समोरील जागा सारवून ठेवल्या याकामी तो आम्हास गावातून घेऊन गेला. गाव छोटेच पण सुंदर होते, गावात सर्वांनी समोरील जागा सारवून ठेवल्या होत्या. गावातील तरुण मुद्दे मोबाईल मध्ये व्यस्थ होते. येथे

लवकरच अंधार पडत असे व रात्री शांत असत. आम्ही फक्त किल्ल्याची सफारी केली व एक दिवस आराम करून नागपूर येथे परत निघालो. नरनाळा किल्ल्यावरील नक्षीकाम अप्रतिम आहे. सदर किल्ल्यास संवर्धनाची आवश्यकता आहे, येथे काही कामे सुरु असल्याचे दिसून येत आहे, पण येथील किल्ल्याचे संवर्धन करणे अत्यंत आवश्यक आहे. किल्ल्याचे बांधकाम खूप मोठ्या क्षेत्रात असल्याने येथे फक्त भाड्याच्या जिपसी ने जाणे योग्य आहे. रेस्ट हाऊस मध्ये जंगली प्राण्यांचे विभिन्न पुतळे बसविले असून याचे शेजारी लहान मुलांना फोटो काढण्यास अत्यंत आनंद येतो. सदर रिसॉर्ट शहरापासून दूर आहे व येथे वाय-फाय सुविधेनेच तुम्ही बहिरीला जगाशी संपर्क करू शकता.

मोबाईल टॉवर नसल्याने रेंग नाही त्यामुळे मोबाईल पासून सुटका आहे. प्रवासावेळी किल्ल्यावर वाघ सकाळी दिसल्याने गाईड कडून समजले. त्यांनी किल्ल्यावर आम्हास एका ठिकाणी वगाचे पंज्याचे निशाण दाखविले, पण तो वाघ नंतर कोठे गेला हे महिला गाईड सांगू शकली नाही. असो, वाघ येथे मुक्कामी होता म्हंटल्यावर आम्हास थोडी भीती वाटली होती. मुलांना वाघ पाहायचा होता, पण मेळघाटात फक्त नशिबानेच वाघ दिसतो म्हणतात. प्रवासात टिपलेले काही फोटो सोबत जोडून पाठवित आहे. मेळघाट अप्रतिम व सुंदर आहे. यातील शहानूर भागाचे मेळघाट काही औरच व नवीन आहे. पुन्हा निवांतपणे येथे येण्याचे निश्चय करूनच आम्ही शहानूर सोडले.

बिलोभनीय मेळघाट मेळघाटील भिजलेला अविस्मणीय दिवस.....

मीना जाधव

मुंबई

मी नेहमीच पावसाळ्यात जंगलात फिरत असते. पावसाळ्यात मेळघाट मध्ये फिरण्याचा योग आला. पावसात मेळघाट मध्ये जंगल फिरणे म्हणजे परमसुखद अनुभव असतो. एक असा अनुभव की... जे जंगल पावसात निसर्ग सौंदर्यांने ओथंबलेले भिजत अपल्याला बघायला, अनुभवायला जो आनंद मिळतो तो इतर वेळी पेक्षा अधिक रोमांचित अनुभव असतो. "मेळघाट धरतीवरील स्वर्गच" इथे निसर्गाने सृष्टी विविध रंगाने नटवलेली आहे. प्रत्येक गोष्ट पहिल्या पेक्षा वेगळी... प्राण्यांच्या, पक्षांच्या, फुलांच्या विश्वात जणू विविध रंगांची उधळण निसर्गाने केलेली... प्रत्येकाचे वेगळे महत्त्व, वेगळे अस्तित्व... वन्यजीवांचे विश्वच वेगळे... हा एक अनुभव जणू

सोहळा, एक मंद दरवळणारा मृदूगंध... गुंतवणारा मंत्रमुग्ध दुनियेत पोहोचवणारा. त्यात उनपावसाच्या लपंडावाच्या साक्षीला आलेला इंद्रधनुष्य!

गुंतो गुंतवतो, पावसाचे पाणी पानां फुलावरुन टप टप आवाज करत पडताना पाहून वाटतात की मोतीच गळतात जणू, कान तृप्त होतात, त्यात गळून पडलेल्या पानां खालून सरपटत काही जिवंतू, साप, सरडे जाताना दचकायला लावणारे थरार... अनेक पक्षांची दुर दुर वरुन ऐकू येणारी शीळ... मोरांची साद... जंगलात जणूकाही संगीत-सोहळा सुरु असल्याची जाणिव होते. आणि लगेच एक निरव शांतता तीही अनामिक मुग्ध... नाद मधूर... हिरव्या गार झाडांमधून उटून दिसत मरत तरीही सावध हरणाचे कळप, चिखलात माखलेले सांबार... त्यात मला नेहमीच पडलेला एक प्रश्न असतो की पाऊस सुरु असताना पक्षांचे, प्राण्यांचे काय होत असणार आणि जेव्हा पावसात चिंब भिजलेले पक्षी प्राणी बघायला मिळतात तेव्हा ते खुप मनोहर दृश्य वाटते. ह्या पावसात पक्षांच्या प्राण्यांची हालचाली कमी होतात... पण भूक शांत थोडीच बसू देते. पण निसर्गाने सगळ्यांची बिनबोभाट सोय केलेली असते. एकीकडे सुगरणीचा

थवा पावसात मरत भिजत भिजतच गवताच्या बियांवर ताव मारत होता.

"गुल्लरघाट धारगडच्या जंगल वाटेवर"

ती पिवळ्या सोनेरी रंगाची उधळण करत असलेली रान फुलं बघताच क्षणी प्रेमात पाडणारी... हात लावून बधण्याचा मोह आवरत नाही.

मेळघाटात रिमझिम पाऊस आणि मनमोहक धुकं यांची सांगड घालत हिरवाकंच शालू पांघरलेली धरित्री आणि मनमोहक दृश्य यातच आपण हरवून जातो.

धुकं सादं घालणारं, चहूबाजुंनी दाटून येणार, लडीवाळ, काळजाला र्पश करणारं... अंतरंगातले तेज जागं करणारं... जंगलातल्या ह्या रानवाटा मनवेल्हाळा... मंत्रमुग्ध गुंतत जाणार्या आणि तरीही दिशा दाखविणाऱ्या, अंतरंगातला गुंता हळूवार नकळत सोडवत माणसाला निसर्गांशी जोडणाऱ्या... आणि इथंच सुरु होतो एक अनोखा प्रवास, जो रवतः च्या अंतरंगात डोकवून पहायला शिकवतो, आपण निसर्गात हरवून जातो. एक वेगळीच उर्जा संचारते नवीन काही शिकण्यासाठी मोहून

उठतो. एका सहज सुंदर ओढीनं आपली पावळ पुढं पुढं (जिप्सी) पडत राहतात. निसर्ग नावाचं हे विराट पुस्तक आपल्या समोर मेलघाट मार्गे उघडं झालेलं असतं...

मेलघाट मध्ये वाघांबरोबर बिबट्या, रानकुत्रे, रानमांजर, कोल्हे, लांडगा, सांबार, चितळ, भेकर, निलगाय, चौसिंगा, धिप्पाड गवे, अस्वली, रानडुककर, चांदी अस्वल, सायाळ, खवल्या मांजर, उदमांजर, उडणारी खार, रानपिंगळा... अशी संपन्न जैवविविधता आहे.

हिरव्या गार वनराईनं वेढलेल्या मेलघाटला बघून डोळ्याचं पारणं फिटत नाही ह्या हिरव्या रंगाची जादू काही औरच... भल्या पहाटे धुक्याची चादर घट्ट लपेटून रविराज आपलं नितळ आरसपाणी सौंदर्य मेलघाटला अजूनच बेभान करतो. या मिलनात ओथंबुनी सृष्टीच्या नविन रूपाचे दर्शन होते. जंगलात रम्य पहाटे फिरताना जंगल गंधाने वेडावून टाकते. शितल सुखावणारे वातावरण जे निसर्गाच्या सान्निध्यात मिळते. तल्लीनता ती हिच ह्याची जाणीव होते.

अफाट पसरलेल्या मेलघाट मध्ये पशुपक्षांचे निसर्गाचे अफाट साम्राज्य

पसरलेले आहे. ह्याची जाणीव होते. ISO... Aperture... Shutter... ह्या चा काही दोष नाही इतकं अतुलनीय आणि अद्भुत सौंदर्य दडलेले आहे. मेलघाटमध्ये जे कॅमेरात सामावून येणे अशक्य, ते अनुभवले पाहिजे.

निसर्गाने सृष्टीचे विविध रंगरूप... पावसात बैभान होऊन नाचणारा मोर आणि सोबत असणारी लांडोर केवळ विलोभनीय... किती निरागसता असते या पक्षांच्या डोळ्यात... आणि कमरे एवढ्या वाढलेल्या गवतातून अचानक समोर आलेला. रानगवा काळजाचा ठोका चुकवतो पण तो, तिरकस कटाक्ष टाकून सरळ जाताना पाहून आपण स्तब्ध होतो. केलपाणीचे मिडो म्हणजे पक्षी आणि प्राण्यांची लंपडाव खेळण्याची जागाच जणू... अस्वली... रानगवे... कॉलिंग... काय आणि कसे, कधी घडेल अकलित्य असते. वरवर शांत जंगल... श्वास रोखून पुढे काय घडणार ह्याची हूरहूर... बंदर, सांबर चा सावधानतेचा इशारा... त्यावेळी असणारी अस्वरुता... थरारक... नुसता थरार... कान आणि डोळ्यात मनात साठवण... अवर्णनीय.

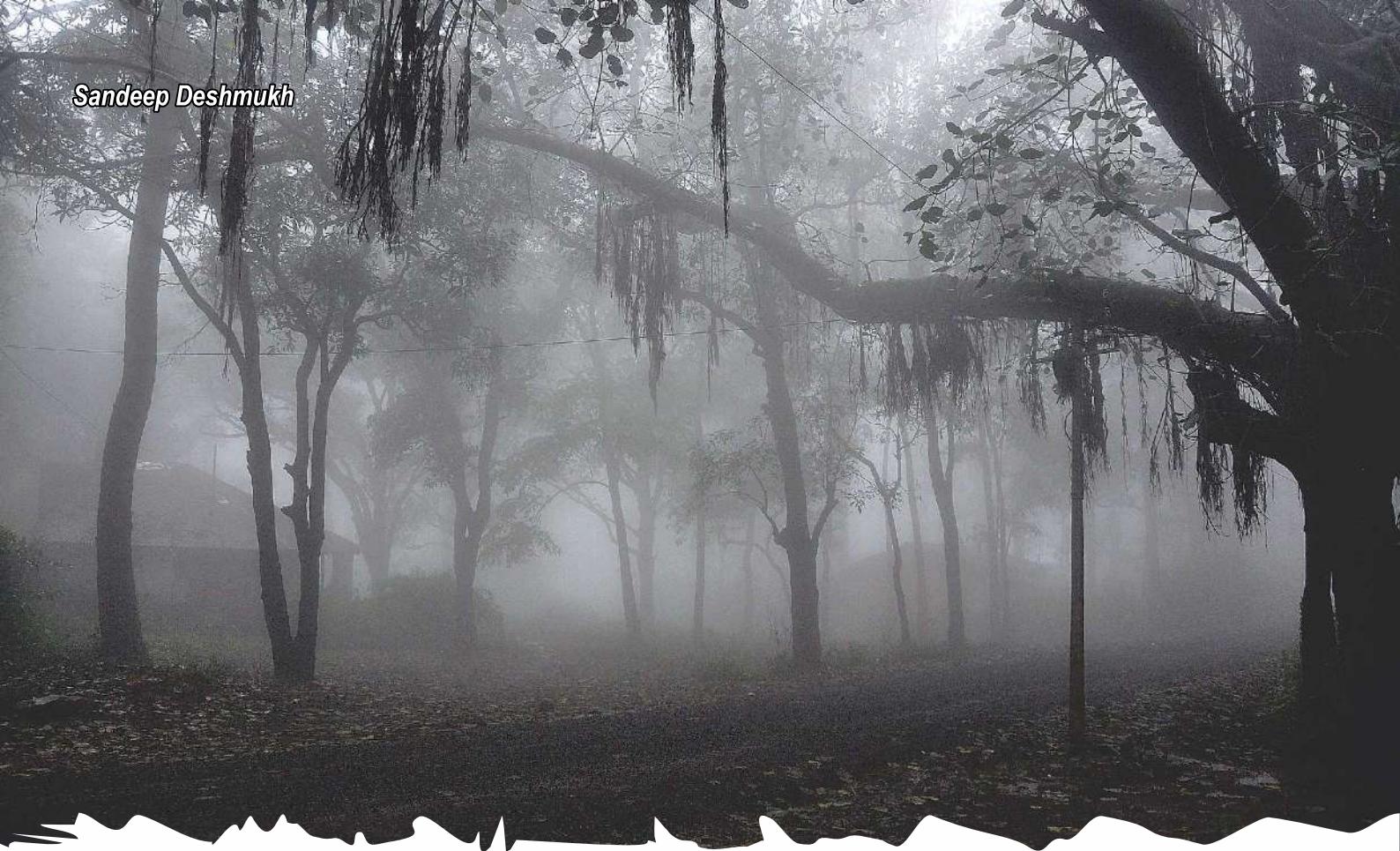
पावसाळ्यात गुल्लरघाटच्या

अप्रतिम नैसर्गिक सौंदर्य लाभलेल्या गुल्लरघाट लेक, पाण्यातच उभे राहून चरत असलेली सांबर... आणि अनेक विविध पक्षी डोळ्यांचे पारणं फेडणारी. जवळच या ठिकाणी अतिशय सुंदर बाग, फुलं, पक्षी फुलपाखरे, वाण नदीच्या काठावर असलेल्या गुल्लरघाट संकुल वर चहा आणि भजी आणि ती ही जंगलातील सुखद वातावरणात... अहाहा... सुख म्हणजे ते काय?

पावसाळ्यात चिंब भिजलेला धुक्यात हरखलेल्या नरनाळ्याच्या सौंदर्यांचे तर काय वर्णन करू... इतिहासाच्या खुणा जपत... तरीही कुरेही रुक्ष न वाटणारा... विलोभनीय... तलावांनी समृद्ध वाघांनपासून सर्व प्राणी व पक्षी चा अधिवास... किती आणि काय वर्णन करू... डोळ्यात साठवून घेत होते... कानात... मनात एक अनोखी तृप्त करणारी भावना...

शहर नावाच्या विकासाने आपल्या कडून काय काढून घेतले आहे. ह्याची जाणीव करून देत होती.

उंच डोंगर रांगा, दन्याखोऱ्या, तलाव, हिरव्या गार डोंगर कड्यावरुन कोसळणारा सुलई धबधबा, विराट जंगल,

थंड हवेचे ठिकाण... निसर्ग सौंदर्या बरोबरच ऐतिहासिक किल्ले मेळघाटचे सौंदर्य खुलविते.

निसर्ग... एवढे अतुलनीय आणि अद्भुत सौंदर्य डकळय की आपण किती खुजे आहोत हाची जाणिव, सुंदर पक्षी फुलपाखरांचे दर्शन झाले की होते. विविध रंगाची झालेली उथळण आणि त्यांच्या मदमोहक हालचाली, उडणे, बागडणे, घिरट्या घालणे, बागडत राहणे. अगदी बारीक बारीक रानं फुलफळांचा आस्वाद घेत जगणे, सुंदर जीवन ते ह्या पेक्षा अजून काय असू शकते...

पावसाळ्यात जंगलातील गवतावर इवल्या इवल्याशा रानफुलांचा बहार सुरु होतो आणि तेवढ्याच इवल्या इवल्याशी जीवांची मध गोळा करण्यासाठीची गडबड सुरु होते. अगदी मोजताही येणार नाही अशी छोटीशी रानफुलं आणि तेवढेच छोटे छोटेसे जीवं... डोळ्यांनाही लवकर दिसत नाहीत, अगदी बारकाईने बघितल्यावर हे जीव आणि रानफुलं किती सौंदर्याचा खजिना आहेत. याची जाणीव होते... असे हे काही क्षण शब्दात मांडता येत नाही.

मेळघाटच्या निसर्गा सौंदर्यतील सुंदर दृष्य आठवणीत साठवून ठेवल्या असल्या

तरी त्या शब्दात मांडणे शक्य नसते, तसेच काही क्षण असे असतात की ते पुन्हा पुन्हा घडत नाहीत... वारवार बघायला मिळत नाहीत. आम्ही वन्यजीवांचे चहा ते वेडेच म्हणा हवे तर... अलौकिक अलभ्य राजबिंडा सोनेरी पट्टेदार समोर उभा ठाकतो, रोमांच अवाक होते... तेव्हा मनोमन मुजरा केला जातो.

निसर्ग नेहमी आपल्याला इतके भरभरून देतो की आनंदाला उधाण येत. मी हाबाबतीत जरा जास्तच नशीबवान आहे हे ही मान्य करते. मला निसर्गाच्या सहवासात राहण्याची, निसर्ग अनुभव करण्याची संधी मिळाली. नवनविन निसर्ग अनुभवांची भर पडत गेली.

जंगलाचे वे गळे अस्तित्व... नेहमीच्या जंगल वाटेवरून तर नेहमी प्रमाणे नजर चौकेर भिरभिरत होतीच, 'हाला वाघ' बघण्यासाठी... आणि मी ह्या सुंदर क्षणाचा साक्षीदार ठरले.

जंगलातील ही धुंदी, नजारा, गंध, नाद.

सतत या जंगलाच्या प्रेमात असलेले... जंगलातच जगणे, जंगल च जीवन गाणे वेगळेच असते या जंगलाचा मोहज्याला जडला तो मेळघाट शिवाय

जगू शकत नाहीत... सृष्टीचा प्रत्येक कण कण... प्रत्येक ऋतुचा वेगवेगळा सोहळा... जणूकाही उत्सव भरलेला असतो मेळघाटमध्ये. मेळघाट मध्ये निसर्ग वाटा धुंडाळताना अनपेक्षित काही नजरेत भरतं... मन गुंततं... आणि उत्सकुता रवरथ बसू देत नाही. हे अकलित असते.

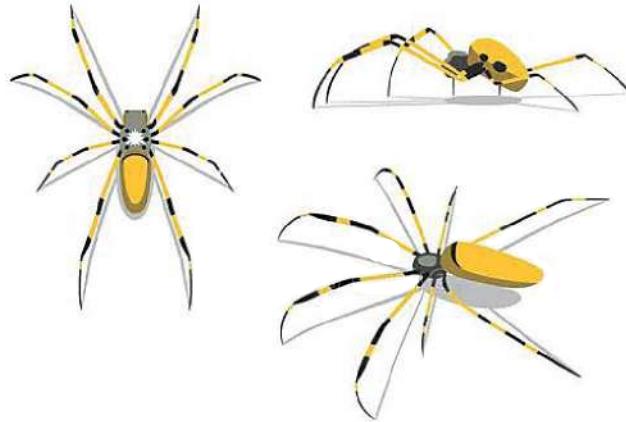
असं मंत्रमुग्ध करणारं मेळघाट जंगलातील वातावरण अनुभवायला सगळ्यांना आवडणारच... काय?

अशा निसर्गास्य वातावरणात पक्षांचे सुंदर आवाज व स्वच्छंदी बागडणे, मनाला वेड लावते... थोडा वेडेंपणाही असावा जगण्यात कारण जास्त समजूतदारपणा जगण्यातला आनंद हिरावून नेतो...!!!

"थोडे वेडे व्हा, व्हा थोडे वेडे,
अगदीच, नुसतेच अन नेहमीच
शहाणे राहण्यात काय शहणपण आहे?"

मला खुप आवडते हे वाक्य आणि मी तर जंगल वेडी आहेच.

Bionomics of Golden orb weaver: *Nephila pilipes*

 Dr. Archana S. Sawarkar

Associate Professor

Department of Zoology

Shri. R.L.T. College of Science, Akola

Introduction: The forest of Melghats is dry deciduous, dominated by *Tectona grandis*. In this forest the spider *Nephila pilipes* is found in abundance. Female spider is conspicuous due to its large size and banana like yellow stripes against dense background color of the body. Hence, it is also called as banana spider. The mature male is red in colour. The male spider is approximately 10 times smaller than the female. *Nephila pilipes* appears first

during last week of July. They are found in abundance during September to December. Their number goes on diminishing as the winter passes and become rare in last week of January.

The food ecology: The food of *Nephila* generally consists of moths, dragon flies and grass-hoppers. If the spider gets food regularly it does not change its place; but if unable to get food, it migrates to another site, where it constructs a new web. Many times, before the spider leaves its web, the silk of the old web is

collected and rolled into a ball. This ball is carried between the chelicerae by the spider to a new site. After completing the new web, this ball of silk is slowly 'eaten up'. This is probably to minimize the loss of vital silk material. Male generally feed upon minute insects like flies and mosquitoes which are too small to attract the attention of the female.

Silk glands and silk of *Nephila pilipes*: Seven distinct types of silk glands are located in the abdomen of *Nephila pilipes*. These includes two kinds of paired ampullate, three pairs of cylindrical, two pairs of aggregate, one pair of flagelliform, numerous pyriform and aciniform glands. All these glands are mainly tubular, end blindly and store specific types of silk in liquid form. Duct of

each gland open on the surface of the spinnerets by means of a spigots. *Nephila* is well known for the large quantity and the strength of their silk.

Web of Nephila: The web of *Nephila pilipes* is usually seen among the tall trees in the forest. *Nephila pilipes* construct the webs generally during night. About ten to eleven hours are required to construct the complete web. *Nephila pilipes* webs were most easily identified by their golden color and special web architecture. Female spider is seen on the hub i.e. in the centre of the web with the head down position. Area of the web and height from the ground increases with age of spider. The web is the sole weapon for capturing the prey.

Reproduction: The mature male abandons its own

web and wanders in search of a mate. The male when finds a web of a female *Nephila*, takes shelter in an upper corner of the periphery of the web and waits there till the proper time of copulation comes. Generally two or three males are found in each web but sometimes the number goes up to seven or eight. The female reaches maturity by the end of September or the beginning of the October. When the female is ready for copulation then and then only, the male approaches her. The male survives for hardly two three days after copulation. The gravid females can be seen in the webs during October and November. When the time of eggs laying comes, the female abandons the web. The eggs are laid in some protected place. The female

takes generally for two days to construct an egg-sac around the egg-mass. The silk used for the egg-sac is obtained from the cylindrical glands and is pink in colour. After completing the egg sac, the female shrinks slowly and ultimately dies after two or three days.

Associate and Enemies: The most common associate of *Nephila pilipes* is a small spider, *Argyrodes*, belonging to the family Theridiidae. It feeds on minute flies and mosquitoes which are too small to attack the attention of the host. The garden lizard appears to be the commonest natural enemy of this spider.

Exploring the Avian Species of Melghat

Grey-headed canary-flycatcher

Birds have kept intriguing me since the year 2017. I was just an amateur birder then. We used to spend the entire day in search of different bird species. From early morning nature trails to late

afternoon wanderings, from buying my first binoculars to reading various books and articles on Indian birds, somewhere amidst all this I found my true passion towards birding.

Melghat has been an inseparable part of my journey. Melghat Tiger Reserve is located in Satpura Ranges, of Central India. It is very popular because of the biodiversity. As per the records, there are around 283 bird species in Melghat.

Birds are mostly recognized as the bioindicators of the quality and health of the ecosystem. As they require highly specific habitats, they can detect even the slightest of the ecological disturbances. Hence, continuous monitoring and assessment of avian species and their behaviour is crucial in analysing the state of an ecosystem.

eBird is one such platform which collects all of the information regarding birds. It keeps a track of bird checklists, photographs and even their calls. eBird documents the distribution, abundance and habitat of avifauna along with keeping a

Shubham Giri

MTR, Amravati.

check on the trends and patterns of bird migration. The data stored is secure and can be freely accessed by any individual residing in any part of the world.

From my records on eBird, so far, I have observed more than 200 bird species from Melghat Tiger Reserve. One of the major accomplishments was the first ever sighting of the White Capped Bunting in the Vidarbha region.

I'm sharing the checklist of 227 bird species that I observed in Melghat with their common name and scientific name as well as their conservation status (IUCN Red List of Threatened Species).

My passion in bird watching led to another great learning opportunity for me. I joined as a Research Biologist on Owl Ecology project with the Wildlife Research and Conservation Society (WRCS). This research on the Forest Owlet and other owls has helped me to look at birds with a scientific perspective. I am very happy to continue research and birding with great joy!

Malabar pied hornbill

Brown headed barbet

Ashy woodswallow

Sirkeer malkoha

River lapwing

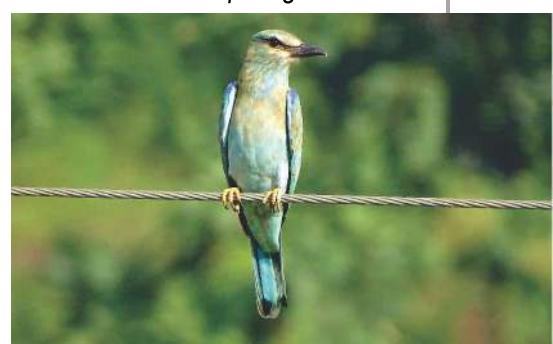
Alexandrine parakeet

Fork-tailed drongo-cuckoo

White-capped Bunting

European roller

Sr. No.	Common Name	Scientific Name	Status	Conservation Status
1	Lesser Whistling-Duck	<i>Dendrocygnajavanica</i>	R	Least Concern
2	Ruddy Shelduck	<i>Tadornaferuginea</i>	W	Least Concern
3	Northern Shoveler	<i>Spatula clypeata</i>	W	Least Concern
4	Indian Spot-billed Duck	<i>Anas poecilorhyncha</i>	R	Least Concern
5	Red-crested Pochard	<i>Netta rufina</i>	W	Least Concern
6	Common Pochard	<i>Aythya ferina</i>	W	Least Concern
7	Tufted Duck	<i>Aythya fuligula</i>	W	Vulnerable
8	Indian Peafowl	<i>Pavo cristatus</i>	R	Least Concern
9	Red Spurfowl	<i>Galloperdixspadicea</i>	R	Least Concern
10	Gray Junglefowl	<i>Gallus sonneratii</i>	R	Least Concern
11	Gray Francolin	<i>Ortygornispondicerianus</i>	R	Least Concern
12	Painted Francolin	<i>Francolinus pictus</i>	R	Least Concern
13	Jungle Bush-Quail	<i>Perdicula asiatica</i>	R	Least Concern
14	Rock Bush-Quail	<i>Perdiculaargoondah</i>	R	Least Concern
15	Little Grebe	<i>Tachybaptus ruficollis</i>	R	Least Concern
16	Rock Pigeon	<i>Columba livia</i>	R	Least Concern
17	Oriental Turtle-Dove	<i>Streptopeliaorientalis</i>	R	Least Concern
18	Eurasian Collared-Dove	<i>Streptopeliadecaocto</i>	R	Least Concern
19	Red Collared-Dove	<i>Streptopeliatranquebarica</i>	R	Least Concern
20	Spotted Dove	<i>Streptopelia chinensis</i>	R	Least Concern
21	Laughing Dove	<i>Streptopelia senegalensis</i>	R	Least Concern
22	Yellow-footed Green-Pigeon	<i>Treron phoenicopterus</i>	R	Least Concern
23	Greater Coucal	<i>Centropus sinensis</i>	R	Least Concern
24	Sirkeer Malkoha	<i>Taccocuaeschenthalii</i>	R	Least Concern
25	Pied Cuckoo	<i>Clamatorjacobinus</i>	W	Least Concern
26	Asian Koel	<i>Eudynamyscolopaceus</i>	R	Least Concern
27	Gray-bellied Cuckoo	<i>Cacomantispasserinus</i>	W	Least Concern
28	Fork-tailed Drongo-Cuckoo	<i>Surniculusdicruroides</i>	W	Least Concern
29	Common Hawk-Cuckoo	<i>Hierococcyxvarius</i>	R	Least Concern
30	Indian Cuckoo	<i>Cuculusmicropterus</i>	W	Least Concern
31	Common Cuckoo	<i>Cuculuscanorus</i>	W	Least Concern
32	Jungle Nightjar	<i>Caprimulgus indicus</i>	R	Least Concern
33	Indian Nightjar	<i>Caprimulgus asiaticus</i>	R	Least Concern
34	Savanna Nightjar	<i>Caprimulgus affinis</i>	R	Least Concern
35	Alpine Swift	<i>Apus melba</i>	R	Least Concern
36	Little Swift	<i>Apus affinis</i>	R	Least Concern
37	Asian Palm-Swift	<i>Cypsiurusbalasiensis</i>	R	Least Concern
38	Crested Treeswift	<i>Hemiprocnebona</i>	R	Least Concern
39	White-breasted Waterhen	<i>Amaurornisphoenicurus</i>	R	Least Concern
40	Brown Crake	<i>Zaporniaakool</i>	R	Least Concern
41	Black-winged Stilt	<i>Himantopus himantopus</i>	R	Least Concern
42	Red-wattled Lapwing	<i>Vanellus indicus</i>	R	Least Concern
43	River Lapwing	<i>Vonellusduvaucelii</i>	R	Near threatened
44	Common snipe	<i>Gallinagogallinago</i>	R	Least Concern
45	Little Ringed Plover	<i>Charadrius dubius</i>	W	Least Concern
46	Common Sandpiper	<i>Actitis hypoleucos</i>	W	Least Concern
47	Green Sandpiper	<i>Tringaochropus</i>	W	Least Concern
48	Wood Sandpiper	<i>Tringaglareola</i>	W	Least Concern
49	Yellow-legged Buttonquail	<i>Turnixtanki</i>	R	Least Concern
50	Barred Buttonquail	<i>Turnixsuscitator</i>	R	Least Concern
51	Small Pratincole	<i>Glareolalactea</i>	W	Least Concern
52	Little Tern	<i>Sternulaalbifrons</i>	W	Least Concern
53	Black-bellied Tern	<i>Sterna acuticauda</i>	W	Endangered
54	River Tern	<i>Sterna aurantia</i>	R	Vulnerable
55	Black Stork	<i>Ciconia nigra</i>	W	Least Concern
56	Woolly-necked Stork	<i>Ciconia episcopus</i>	R	Least Concern
57	Little Cormorant	<i>Microcarboleucophrys</i>	R	Least Concern

Sr. No.	Common Name	Scientific Name	Status	Conservation Status
58	Great Cormorant	<i>Phalacrocorax carbo</i>	R	Least Concern
59	Indian Cormorant	<i>Phalacrocorax fuscicollis</i>	R	Least Concern
60	Great Egret	<i>Ardea alba</i>	R	Least Concern
61	Intermediate Egret	<i>Ardea intermedia</i>	R	Least Concern
62	Little Egret	<i>Egrettagarzetta</i>	R	Least Concern
63	Cattle Egret	<i>Bubulcus ibis</i>	R	Least Concern
64	Indian Pond-Heron	<i>Ardeolagrayii</i>	R	Least Concern
65	Striated Heron	<i>Butorides striata</i>	R	Least Concern
66	Black-headed Ibis	<i>Threskiornismelanocephalus</i>	R	Near threatened
67	Red-naped Ibis	<i>Pseudibispapillosa</i>	R	Least Concern
68	Black-winged Kite	<i>Elanus caeruleus</i>	R	Least Concern
69	Oriental Honey-buzzard	<i>Pernis ptilorhynchus</i>	R	Least Concern
70	Indian Vulture	<i>Gyps indicus</i>	R	Critically Endangered
71	Crested Serpent-Eagle	<i>Spilornischeela</i>	R	Least Concern
72	Short-toed Snake-Eagle	<i>Circaetusgallicus</i>	R	Least Concern
73	Changeable Hawk-Eagle	<i>Nisaetuscirrhatus</i>	R	Least Concern
74	Booted Eagle	<i>Hieraetuspennatus</i>	W	Least Concern
75	Bonelli's Eagle	<i>Aquila fasciata</i>	R	Least Concern
76	White-eyed Buzzard	<i>Butasturteesa</i>	R	Least Concern
77	Pallid Harrier	<i>Circus macrourus</i>	W	Least Concern
78	Shikra	<i>Accipiter badius</i>	R	Least Concern
79	Eurasian Sparrowhawk	<i>Accipiter nisus</i>	W	Least Concern
80	Black Kite	<i>Milvus migrans</i>	R	Least Concern
81	Common Buzzard	<i>Buteo buteo</i>	R	Least Concern
82	Barn Owl	<i>Tyto alba</i>	R	Least Concern
83	Indian Scops-Owl	<i>Otus bakkamoena</i>	R	Least Concern
84	Oriental Scops-Owl	<i>Otus sunia</i>	R	Least Concern
85	Rock Eagle-Owl	<i>Bubo bengalensis</i>	R	Least Concern
86	Brown Fish-Owl	<i>Ketupazeylonensis</i>	R	Least Concern
87	Jungle Owlet	<i>Glaucidium radiatum</i>	R	Least Concern
88	Spotted Owlet	<i>Athene brama</i>	R	Least Concern
89	Forest Owlet	<i>Athene blewitti</i>	R	Endangered
90	Mottled Wood-Owl	<i>Strix ocellata</i>	R	Least Concern
91	Eurasian Hoopoe	<i>Upupa epops</i>	R	Least Concern
92	Indian Gray Hornbill	<i>Ocycerosbirostris</i>	R	Least Concern
93	Malabar Pied-Hornbill	<i>Anthracoceroscoronatus</i>	R	Near threatened
94	Common Kingfisher	<i>Alcedo atthis</i>	R	Least Concern
95	Stork-billed Kingfisher	<i>Pelargopsis capensis</i>	R	Least Concern
96	White-throated Kingfisher	<i>Halcyon smyrnensis</i>	R	Least Concern
97	Black-capped Kingfisher	<i>Halcyon pileata</i>	R	Least Concern
98	Pied Kingfisher	<i>Cerylerudis</i>	R	Least Concern
99	Green Bee-eater	<i>Meropsorientalis</i>	R	Least Concern
100	Blue-tailed Bee-eater	<i>Meropsphilippinus</i>	W	Least Concern
101	European Roller	<i>Coracias garrulus</i>	W	Least Concern
102	Indian Roller	<i>Coracias benghalensis</i>	R	Least Concern
103	Coppersmith Barbet	<i>Psilopogonhaemacephalus</i>	R	Least Concern
104	Brown-headed Barbet	<i>Psilopogonzeylanicus</i>	R	Least Concern
105	Eurasian Wryneck	<i>Jynx torquilla</i>	W	Least Concern
106	Brown-capped Pygmy Woodpecker	<i>Yungipicus nanus</i>	R	Least Concern
107	Yellow-crowned Woodpecker	<i>Leiopicusmahrattensis</i>	R	Least Concern
108	White-naped Woodpecker	<i>Chrysocolaptesfestivus</i>	R	Least Concern
109	Black-rumped Flameback	<i>Dinopiumbenghalense</i>	R	Least Concern
110	Eurasian Kestrel	<i>Falco tinnunculus</i>	R	Least Concern
111	Red-necked Falcon	<i>Falco chicquera</i>	R	Least Concern
112	Eurasian Hobby	<i>Falco subbuteo</i>	W	Least Concern
113	Alexandrine Parakeet	<i>Psittaculaeupatria</i>	R	Near threatened
114	Rose-ringed Parakeet	<i>Psittaculaekrameri</i>	R	Least Concern

Sr. No.	Common Name	Scientific Name	Status	Conservation Status
115	Plum-headed Parakeet	<i>Psittacula cyanocephala</i>	R	Least Concern
116	Indian Pitta	<i>Pitta brachyura</i>	W	Least Concern
117	White-bellied Minivet	<i>Pericrocotus erythropygius</i>	R	Least Concern
118	Small Minive	<i>Pericrocotus cinnamomeus</i>	R	Least Concern
119	Large Cuckooshrike	<i>Coracina maciae</i>	R	Least Concern
120	Black-headed Cuckooshrike	<i>Lalage melanoptera</i>	R	Least Concern
121	Indian Golden Oriole	<i>Oriolus kundoo</i>	W	Least Concern
122	Black-hooded Oriole	<i>Oriolus xanthornus</i>	R	Least Concern
123	Ashy Woodswallow	<i>Artamus fuscus</i>	R	Least Concern
124	Common Woodshrike	<i>Tephrodornis pondicerianus</i>	R	Least Concern
125	Bar-winged Flycatcher-shrike	<i>Hemipus indicus</i>	R	Least Concern
126	Common Iora	<i>Aegithina tiphia</i>	R	Least Concern
127	Spot-breasted Fantail	<i>Rhipidura albogularis</i>	R	Least Concern
128	White-browed Fantail	<i>Rhipidura aureola</i>	R	Least Concern
129	Black Drongo	<i>Dicrurus macrocercus</i>	R	Least Concern
130	Ashy Drongo	<i>Dicrurus leucophaeus</i>	R	Least Concern
131	White-bellied Drongo	<i>Dicrurus caerulescens</i>	R	Least Concern
132	Greater Racket-tailed Drongo	<i>Dicrurus paradiseus</i>	R	Least Concern
133	Black-naped Monarch	<i>Hypothymis azurea</i>	R	Least Concern
134	Indian Paradise-Flycatcher	<i>Terpsiphone paradisi</i>	R	Least Concern
135	Isabelline Shrike	<i>Lanius isabellinus</i>	W	Least Concern
136	Bay-backed Shrike	<i>Lanius vittatus</i>	R	Least Concern
137	Long-tailed Shrike	<i>Lanius schach</i>	R	Least Concern
138	Great Gray Shrike	<i>Lanius excubitor</i>	R	Least Concern
139	Rufous Treepie	<i>Dendrocitta vagabunda</i>	R	Least Concern
140	House Crow	<i>Corvus splendens</i>	R	Least Concern
141	Large-billed Crow	<i>Corvus macrorhynchos</i>	R	Least Concern
142	Gray-headed Canary-Flycatcher	<i>Culicicapa ceylonensis</i>	W	Least Concern
143	Cinereous Tit	<i>Parus cinereus</i>	R	Least Concern
144	Indian Yellow Tit	<i>Machlolophus aplonotus</i>	R	Least Concern
145	Rufous-tailed Lark	<i>Ammomanes phoenicura</i>	R	Least Concern
146	Ashy-crowned Sparrow-Lark	<i>Eremopterix griseus</i>	R	Least Concern
147	Indian Bushlark	<i>Mira fra erythropytera</i>	R	Least Concern
148	Common Tailorbird	<i>Orthotomus sutorius</i>	R	Least Concern
149	Rufous-fronted Prinia	<i>Prinia buchanani</i>	R	Least Concern
150	Gray-breasted Prinia	<i>Prinia hodgsonii</i>	R	Least Concern
151	Jungle Prinia	<i>Prinia sylvatica</i>	R	Least Concern
152	Ashy Prinia	<i>Prinia socialis</i>	R	Least Concern
153	Plain Prinia	<i>Prinia inornata</i>	R	Least Concern
154	Zitting Cisticola	<i>Cisticola juncidis</i>	R	Least Concern
155	Blyth's Reed Warbler	<i>Acrocephalus dumetorum</i>	W	Least Concern
156	Gray-throated Martin	<i>Riparia chinensis</i>	R	Least Concern
157	Dusky Crag-Martin	<i>Ptyonoprogne concolor</i>	R	Least Concern
158	Barn Swallow	<i>Hirundo rustica</i>	W	Least Concern
159	Wire-tailed Swallow	<i>Hirundo smithii</i>	R	Least Concern
160	Red-rumped Swallow	<i>Cecropis daurica</i>	R	Least Concern
161	Streak-throated Swallow	<i>Petrochelidon fluvicola</i>	R	Least Concern
162	Red-vented Bulbul	<i>Pycnonotus cafer</i>	R	Least Concern
163	Red-whiskered Bulbul	<i>Pycnonotus jocosus</i>	R	Least Concern
164	Hume's Warbler	<i>Phylloscopus humei</i>	W	Least Concern
165	Sulphur-bellied Warbler	<i>Phylloscopus griseolus</i>	W	Least Concern
166	Tickell's Leaf Warbler	<i>Phylloscopus affinis</i>	W	Least Concern
167	Greenish Warbler	<i>Phylloscopus trochiloides</i>	W	Least Concern
168	Western Crowned Warbler	<i>Phylloscopus occipitalis</i>	W	Least Concern
169	Lesser Whitethroat	<i>Curruca curruca</i>	W	Least Concern
170	Yellow-eyed Babbler	<i>Chrysommasainense</i>	R	Least Concern
171	Indian White-eye	<i>Zosterops palpebrosus</i>	R	Least Concern

Sr. No.	Common Name	Scientific Name	Status	Conservation Status
172	Tawny-bellied Babbler	<i>Dumetiahyperiethra</i>	R	Least Concern
173	Puff-throated Babbler	<i>Pellorneumruficeps</i>	R	Least Concern
174	Brown-cheeked Fulvetta	<i>Alcippe poiocephala</i>	R	Least Concern
175	Large Gray Babbler	<i>Argyamalcolmi</i>	R	Least Concern
176	Jungle Babbler	<i>Argya striata</i>	R	Least Concern
177	Indian Nuthatch	<i>Sitta castanea</i>	R	Least Concern
178	Velvet-fronted Nuthatch	<i>Sitta frontalis</i>	R	Least Concern
179	Rosy Starling	<i>Pastor roseus</i>	W	Least Concern
180	Asian Pied Starling	<i>Gracupica contra</i>	R	Least Concern
181	Brahminy Starling	<i>Sturniapagodarum</i>	R	Least Concern
182	Chestnut-tailed Starling	<i>Sturniamalabarica</i>	R	Least Concern
183	Common Myna	<i>Acridotheres tristis</i>	R	Least Concern
184	Orange-headed Thrush	<i>Geokichlaczirina</i>	R	Least Concern
185	Indian Blackbird	<i>Turdus simillimus</i>	R	Least Concern
186	Asian Brown Flycatcher	<i>Muscicapadauurica</i>	W	Least Concern
187	Indian Robin	<i>Copsychusfulicatus</i>	R	Least Concern
188	Oriental Magpie-Robin	<i>Copsychussularis</i>	R	Least Concern
189	Tickell's Blue Flycatcher	<i>Cyornisticelliae</i>	R	Least Concern
190	Verditer Flycatcher	<i>Eumyiasthalassinus</i>	W	Least Concern
191	Malabar Whistling-Thrush	<i>Myophonushorsfieldii</i>	E	Least Concern
192	Ultramarine Flycatcher	<i>Ficedulasuperciliaris</i>	W	Least Concern
193	Taiga Flycatcher	<i>Ficedula albicilla</i>	W	Least Concern
194	Red-breasted Flycatcher	<i>Ficedula parva</i>	W	Least Concern
195	Black Redstart	<i>Phoenicurusochruros</i>	W	Least Concern
196	Blue Rock-Thrush	<i>Monticola solitarius</i>	R	Least Concern
197	Siberian Stonechat	<i>Saxicola maurus</i>	R	Least Concern
198	Pied Bushchat	<i>Saxicola caprata</i>	R	Least Concern
199	Brown Rock Chat	<i>Oenanthe fusca</i>	R	Least Concern
200	Thick-billed Flowerpecker	<i>Dicaeum agile</i>	R	Least Concern
201	Pale-billed Flowerpecker	<i>Dicaeumerythrorhynchos</i>	R	Least Concern
202	Purple-rumped Sunbird	<i>Leptocomaeylonica</i>	R	Least Concern
203	Purple Sunbird	<i>Cinnyris asiaticus</i>	R	Least Concern
204	Jerdon's Leafbird	<i>Chloropsisjerdoni</i>	R	Least Concern
205	Golden-fronted Leafbird	<i>Chloropsisaurifrons</i>	R	Least Concern
206	Baya Weaver	<i>Ploceusphilippinus</i>	R	Least Concern
207	Indian Silverbill	<i>Euodice malabarica</i>	R	Least Concern
208	Scaly-breasted Munia	<i>Lonchura punctulata</i>	R	Least Concern
209	White-rumped Munia	<i>Lonchura striata</i>	R	Least Concern
210	Tricolored Munia	<i>Lonchura malacca</i>	R	Least Concern
211	Red Avadavat	<i>Amandava amandava</i>	R	Least Concern
212	House Sparrow	<i>Passer domesticus</i>	R	Least Concern
213	Yellow-throated Sparrow	<i>Gymnoris xanthocollis</i>	R	Least Concern
214	Forest Wagtail	<i>Dendronanthus indicus</i>	W	Least Concern
215	Gray Wagtail	<i>Motacilla cinerea</i>	W	Least Concern
216	Western Yellow Wagtail	<i>Motacilla flava</i>	W	Least Concern
217	White-browed Wagtail	<i>Motacilla maderaspatensis</i>	R	Least Concern
218	White Wagtail	<i>Motacilla alba</i>	W	Least Concern
219	Paddyfield Pipit	<i>Anthus rufulus</i>	R	Least Concern
220	Tree Pipit	<i>Anthus trivialis</i>	W	Least Concern
221	Olive-backed Pipit	<i>Anthus hodgsoni</i>	W	Least Concern
222	Common Rosefinch	<i>Carpodacus erythrinus</i>	W	Least Concern
223	Crested Bunting	<i>Emberiza lathami</i>	R	Least Concern
224	Black-headed Bunting	<i>Emberiza melanocephala</i>	W	Least Concern
225	Red-headed Bunting	<i>Emberiza bruniceps</i>	W	Least Concern
226	White-capped Bunting	<i>Emberiza stewarti</i>	W	Least Concern
227	Gray-necked Bunting	<i>Emberiza buchanani</i>	W	Least Concern

Acknowledgement

*Melghat Tiger Reserve is thankful to all photographers,
who sent us beautiful photographs for publishing in Wild Melghat e-Magazine 21st March 2022*

Angul Khandekar	Shubham Giri	Team Melghat	Milind Jog	Manohar Mandwale
Prabhanjan Naikwade	Archana Sawarkar	Bhaskar Kale	Ajinder Singh
Dr. Archana Mahakalkar	Amit Khandare	Pavan Kawal	Akash Lunge	Sandeep Deshmukh

WILD MELGHAT

e-Magazine

The articles published in the **Wild Melghat e-Magazine** are the personal ideology of author. Donations to Melghat Tiger Conservation Foundation are eligible for 50% Income Tax Exemption under Section 80G of the Income Tax Act.

Name of the Account: **Melghat Tiger Conservation Foundation, Amravati**

Name of Bank & Branch : Indian Overseas Bank, Gandhi Chowk, Ambadevi Road, Amravati. (M.S.)

Account Number : **101701000019000**

IFSC Code : **IOBA0001017**

You are invited to explore the all new accommodation and restaurants at Semadoh, Narnala, Harisal, Aamzari & Kolkas. Melghat Team will ensure that you will have a great time.

Website: www.magicalmelghat.in

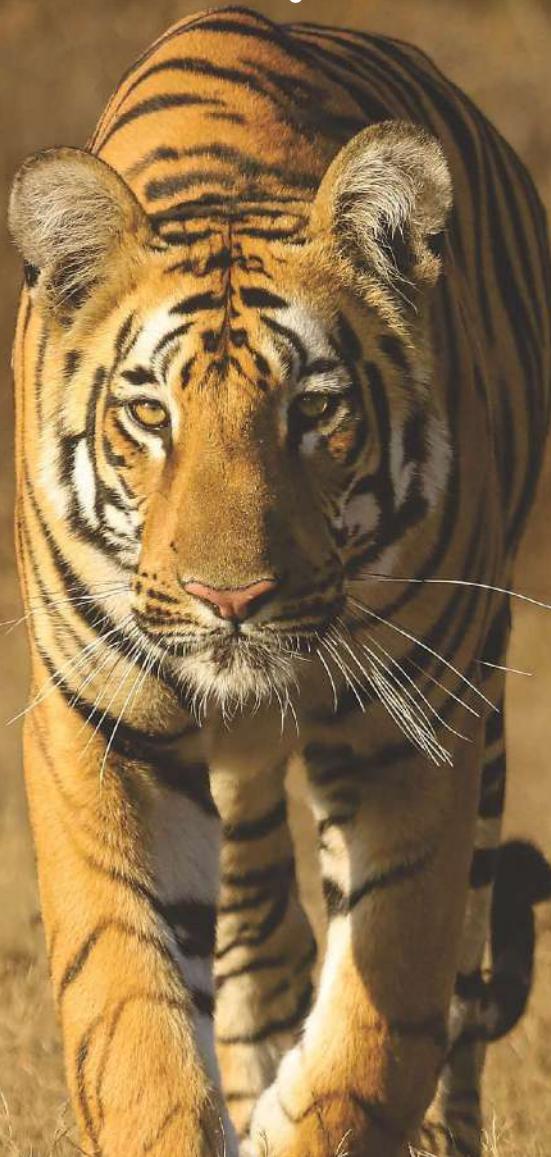
Please feel free to coordinate with

Mr. Swapnil Bangde

E-mail: magicalmelghat@gmail.com

Call him on +91 89565 63016

He will help you plan your program.

Office of the
Chief Conservator of Forest & Field Director,
Melghat Tiger Reserve, Amravati.

Near Govt. Girls High School, Camp Road, Amravati 444 602 (M.S.)

Phone No.: 0721-2551766, 2662792 Website: www.magicalmelghat.in

E-Mail: ccffdmelghat2@mahaforest.gov.in

